

Orta Çağın Yitik Şehri: Müslümanlar Tarafından Fethinden XII. Yüzyıl Başlarına Kadar Errecân

The Lost City of the Middle Ages: Arradjan From the by Muslims Conquest Until the Beginning of the XIIth Century

İsmet Burak Batır*

*Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: İ.B.B. 0000-0003-0572-6110

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İsmet Burak Batır,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: ismetburakbatir90@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.06.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.10.2022

Kabul/Accepted: 17.10.2022

Atıf/Citation:

Batır, İsmet Burak. "Orta Çağın Yitik Şehri: Müslümanlar Tarafından Fethinden XII. Yüzyıl Başlarına Kadar Errecân." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 78 (2022): 1-25.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1093940>

ÖZ

Sāsâniler devrinde kurulan Errecân, Hûzistân ve Fars bölgelerinin sınırında yer almaktadır. Müslümanların fethinden sonra da ilk iki yüzyıl önemini korudu. Abbâsîlerin otoritesinin zayıflamasıyla birlikte şehrin mahalli hanedanlar tarafından işgal edilmesi sonrasında önemi giderek azaldı. Gerek Büveyhîler dönemindeki saltanat mücadeleleri gerek Selçuklular zamanında ortaya çıkan Bâtîni faaliyetler Errecân'ın yok olmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında meydana gelen salgın hastalıklar, depremler ve kuraklık gibi doğal afetler de şehrin çöküşünü hızlandıran nedenlerin başında gelmektedir. Bu sebeple Errecân'ın yok olmasının sebepleri siyasî ve beşerî olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Bu çalışmada dönemin ana kaynaklarından ve modern araştırma eserlerinden istifade edilmek suretiyle şehrin Müslümanlar tarafından fethinden yıkılışına giden süreç ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Errecân, İran, Büveyhîler, Selçuklular, Bâtînîler

ABSTRACT

Established in the Sasanids period, Arradjan is located on the border of Khuzistan and Fars regions. After the Muslim conquest, the first two centuries retained its importance. With the weakening of the authority of the Abbasids, its importance gradually decreased after the occupation of city by the local dynasties. Both the sultanate struggles in the Buyids period and the esoteric activities that emerged during the Seldjukids period laid the groundwork for the destruction of Arradjan. In addition to this, natural disasters such as epidemics, earthquakes and drought are among the reasons that accelerate the collapse of city. For this reason, the reasons for the disappearance of Arradjan were examined in two parts, political and human. In this study, the process from the conquest of city by Muslims to its destruction will be tried to be revealed by making use of the main sources and modern research works of the period.

Keywords: Arradjan, Iran, Buyids, Seldjukids, Batinids

Extended Abstract

Established in the Sasanian Era, Arradjan is located on the border of Khuzestan and Fars provinces. Today, Arradjan is a dilapidated area near Behbahan in Southwestern Iran. The city was established by the Sasanian ruler Kavad I and was called Amida Kavad because of the war prisoners brought from Amida and Silvan. Arradjan has also been known as Ram-Kavad, Beram-Kavad, and Abar-Kavad. During the Sasanian and Islamic periods, the city became famous with the name Arradjan. As far as can be determined from the works of Islamic geographers and historians, Isfahan at the time was to the north and northeast of Arradjan, the Persian Gulf was to the south, Darak was to the southwest, Ramhormoz was to the northwest, Shahpour was to the east, and Ardashir-Khwarrah was to the southeast.

While the northern part of the city remained cool year-round due to the Zagros Mountains, the southern part had a warm climate due to the Persian Gulf. For this reason, the majority of the people living in the south built underground houses to protect themselves from the heat. The Tab River, which gave life to the city and defines the borders of Fars and Khuzestan, travels a long way to reach Arradjan, passing through Reishahr and pours into the sea at the ancient port of Siniz.

Arradjan had a developed trade network due to its geopolitical location. Located on the busy trade routes, the city had connections to both maritime trade and regions far from the land route. Trade was carried out with India and Far Eastern countries, especially through the Port of Mahruban, which had an international character. Road trade continued uninterruptedly through the bridges built in the Sasanian and Islamic periods. Located between Khuzestan and Fars, the city had the distinction of being the Farsi gateway to Mesopotamia. The road from Isfahan to Shiraz by way of Ahwaz and Susa, which was used between Baghdad and Fars, passed through Arradjan. Undoubtedly, the passing of these three roads through Arradjan contributed to the development of the city. Being on the main trade routes and having abundant water resources and fertile lands, the people of this city lived a very prosperous life in times of stability. Arradjan was also directly affected by the political and economic developments in Iran due to its location.

Arradjan was an important stop on the Persian royal road during the Sasanian Era and was also a significant settlement center in that era's first centuries. The local dynasties that emerged as a result of the deterioration in the Abbasid State occupied the lands under Abbasid rule, and one of these was the Saffarid dynasty. During the Ya'kub b. al-Layth period, they captured Fars and Khuzestan and became the neighbor of the caliphate. Ya'kub's son Amr b. al-Layth then continued his father's policy and constantly struggled with the Abbasid caliphate. He minted coins in his name in Arradjan and its affiliated cities.

After the collapse of the Saffarid dynasty, the Abbasid State dominated Arradjan again. The Buyid dynasty, which had adopted the Shia school that emerged in Daylam in the first half of the 10th century, came to Fars under the leadership of ‘Imad al-Dawla. Here, al-Dawla struggled with the local Abbasid administrators. Following this struggle, al-Dawla took Shiraz and then Arradjan under his rule. After ‘Imad al-Dawla took over Fars, he seized the treasures of the Saffarid and Mohammad b. Yaqut. ‘Imad al-Dawla became economically stronger and commissioned his brother Mu‘izz al-Dawla to seize Khuzestan. In this process, Arradjan was used as a military base. After ‘Imad al-Dawla’s death and due to not having had his own son, Rukn al-Dawla’s son Adud al-Dawla was appointed heir. During the reign of Adud al-Dawla, Arradjan gave special importance to this Khuzestan due to the high tax income. For this reason, wars took place between them and the Bakhtiyar for control of the city. The period of Adud al-Dawla’s sons Sharaf al-Dawla, Samsam al-Dawla and Baha al-Dawla is when Arradjan started to collapse socioeconomically. The Buyid brothers, who’d been fighting each other for about 20 years, created devastating damage in Arradjan that was difficult to recover from. Due to the city constantly changing hands during this period, the people who’d been crushed by heavy taxes were forced to migrate to other cities. The struggle between Abu Kalidjar’s sons Malik al-Rahim and Fulad Sutun paved the way for the collapse of the Buyids and facilitated the spread of the Saldjukids in the Buyid lands. Their struggle for power turned Arradjan into a battlefield, causing its economic structure to further deteriorate. In addition to the political conflicts during the Buyid era, disasters such as severe earthquakes, drought, and epidemics also accelerated the collapse of the city.

The Saldjukids dominated Arradjan during the reign of Tughril Beg I. In this period, the city was given to Hazarab, one of Tughril I’s most important assistants, in return for sending taxes to the central government every year. When Arradjan came under the rule of the Saldjukids, the social structure of the city was completely destroyed. When examining the sources, they are not seen to mention Arradjan except for the Batinid activities. At the beginning of the 12th century, the Batinids, who belonged to the Ismailiyya branch of Shiism, ruled Arradjan. They captured the fortified castles in Arradjan and carried out terrorist activities from these castles. For this reason, the local people were very nervous. Thereupon, Sultan Berkyaruq sent Emir Chavli to fight the Batinids. Although Emir Chavli eliminated a significant portion of the Batinids, Arradjan was no longer able to attain its former prosperity.

Giriş

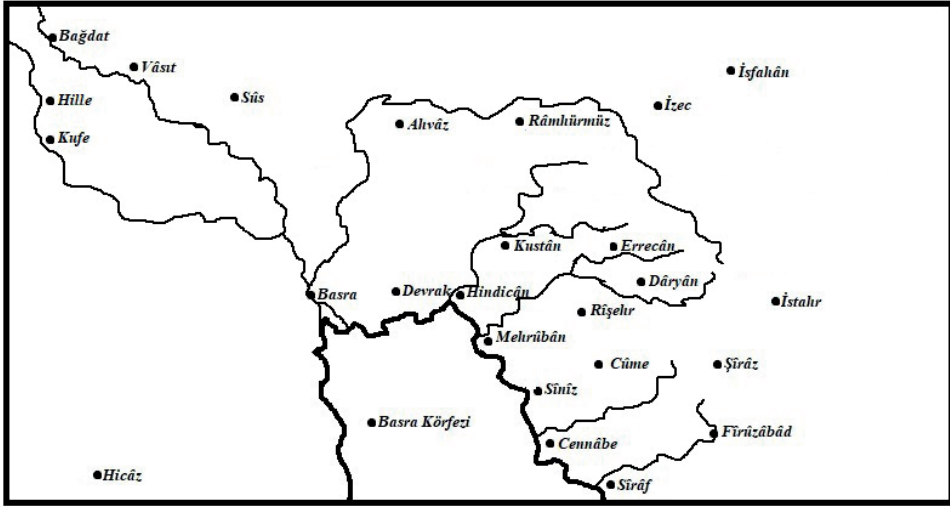
Hûzistân ve Fars bölgelerinin sınırında yer alan Errecân, Sâsânîler devrinde kurulmuş bir Orta Çağ şehridir. Günümüzde ise İran'ın güneybatısındaki Bihbehân şehrinin yakınlarında harabe bir haldedir. Sâsânî hükümdarı I. Kubâd tarafından kurulan şehre Âmid ve Meyyâfârikîn'den getirilen savaş esirleri nedeniyle Âmid-i Kubâd adı verilmiştir. Bunun yanında; Râm Kubâd, Berâm Kubâd ve Abar Kubâd olarak da bilinmektedir¹. Sâsânîler ve İslâm döneminde şehir Errecân ismi ile temayüz etmiştir².

İslâm coğrafyacı ve tarihçilerinin eserlerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Errecân'ın kuzey ve kuzey doğusunda İsfahân, güneyinde Basra Körfezi, güneybatısında Devrak³, kuzeybatısında Râmhürmüz⁴, doğusunda Şâpûr⁵, güneydoğusunda Erdeşîr-i Hûre⁶ bulunmaktadır⁷. Sâsânî idarî sisteminde ülke eyaletlere bölünmüş ve her eyaletteki büyük yerleşim merkezlerine küre/kuver (کوره)⁸ adı verilmiştir. Bu sisteme göre Fars bölgesi de beş küreye ayrılmış olup bunlardan biri Errecân'dır. Şehrin fethinden sonra Sâsânî idarî sistemi değişiklik yapılmadan kullanılmıştır. Errecân, Sâsânîlerde olduğu gibi İslâm döneminde de Fars'ın mühim kürelerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür. Errecân'ın başlıca şehirlerinden bazıları; Kustân, Dâryân, Mehrûbân, Cennâbe, Sînîz, Hinduvân (Hindicân) ve Cûme'dir. Bununla birlikte bazen siyâsî bazen de iktisadî nedenle bölge veya şehirlerin sınırlarında değişiklik olabilmekteydi. Nitekim Cennâbe ve Sînîz İslâm'ın ilk dönemlerinde Errecân'a bağlanarak şehir Sâsânîler dönemine göre daha geniş sınırlara ulaşmıştır. Selçuklular döneminde ise yapılan bir değişiklikle Errecân'ın kuzey sınırında yer alan Furzuk ve Darhîd, Şâpûr'a bağlandı. Aynı dönemde Errecân, Fars bölgesinin idaresinden alınarak Hûzistân'a bağlandı⁹.

Orta Çağ İslâm coğrafyacıları yeryüzünü yedi bölgeye ayırmış ve bunların her birine iklim adını vermiştir. Errecân'ın da içinde bulunduğu Fars bölgesi üçüncü bölgeden

- 1 Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, II, Beyrut 1387, s. 94; Hamza İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut 1961, s. 45; İbn Fakih, *Kitâbü'l-büldân*, Beyrut 1996, s. 408; Muhammed Taki Hân, *Genc-i dâniş-i coğrafyâ-yı târîh-i şehrhâ-yı İrân*, Tahran 1366, s. 56.
- 2 Claude Cahen, "Arradjan", *EP*, I, s. 659; Heinz Gaube, "Arrajan", *Elr*, II/5, s. 519-520.
- 3 Hûzistan bölgesinde yer alan şehir işlek güzergâhlar üzerinde yer almaktaydı. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, Beyrut 1977, s. 483; Laurance Lockhart, "Dawrak", *EP*, II, s. 181.
- 4 Fars sınırında yer alan Râmhürmüz, Errecân ile yakın ticaret bağları bulunmaktaydı. Yâkût el-Hamevî, III, s. 17-18; Vladimir Minorsky - Clifford Edmund Bosworth, "Râm-hurmuz", *EP*, VIII, s. 416-417.
- 5 Hûzistân ve İsfahân arasında yer almakta olup Fars'ın büyük kürelerinden biridir. Yâkût el-Hamevî, III, s. 167-168; C. E. Bosworth, "Şhâpûr", *EP*, IX, s. 309-311.
- 6 Sâsânî hükümdarı Erdeşîr tarafından inşa edilen şehir Fars'ın önemli şehirlerinden biriydi. L. Lockhart, "Firuzâbâd", *EP*, V, s. 925-926.
- 7 İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 50; İbn Fakih, s. 411; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 244; İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 132; Makdisî, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015, s. 438.
- 8 Küre, Farsça'da Ostân kelimesinin karşılığıdır. Eyalet anlamına gelen kürenin rustâk denilen köy/kasabaları bulunurdu. Richard N. Frye, *The Golden Age of Persia*, London 2000, s. 10.
- 9 İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, Tahran 1384, s. 121.

sayılmıştır¹⁰. Şehrin kuzeyi Zagros Dağları'nın etkisiyle yıl boyunca soğuk olmasına karşın güneyinde yer alan Basra Körfezi nedeniyle güney kesimi sıcak bir iklime sahiptir. Şehre hayat veren ve Fars ile Hûzistân bölgelerinin sınırlarını belirleyen Tâb Nehri uzunca bir yol kat ederek Errecân'a ulaşır. Rîşehr'den geçerek Sînîz'de denize dökülür. Tâb Nehri'nden kanallar açılmak suretiyle şehrin tarım arazilerine su götürülmüştür. Bu sayede topraktan alınan verim ve kalite de oldukça artmıştır. Bu konuda Makdisî, Errecân'ın Fars ve Irak'ın deposu, Hûzistân ve İsfahân'ın da ihraç kapısı olduğunu belirtmiştir¹¹. Yine aynı müellif, Adudüdevle'nin Errecân'a sahip olmayı istemesinin nedenini “*Amacım Irak'tan şöretli bir isim, Errecân'dan ise gelir almaktır.*” sözüyle ifade ederek şehrin tarım ürünlerindeki bolluğuna işaret etmiştir.

Harita: Errecân ve buraya bağlı kasabaları gösteren bir harita¹²

Errecân, konumundan dolayı gelişmiş bir ticaret ağına sahipti. İşlek ticaret yolları üzerinde bulunan şehrin hem deniz hem de kara yolundan birçok yere bağlantısı vardı. Özellikle uluslararası nitelik taşıyan Mehrûbân Limanı aracılığıyla Hindistan ve Uzak Doğu ülkeleriyle ticaret yapılıyordu. Bunun yanında Sâsânîler ve İslâm döneminde inşa edilen köprüler vasıtasıyla kara yolu ticareti kesintisiz bir şekilde devam ediyordu¹³. Şehir aynı

10 Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, I, Kum 1409, s. 102; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I, İstanbul 2011, s. 240; Zekeriyâ Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*, Farsça çev. Cihangir Mirzâ, Tahran 1373, s. 152; Ebü'l- Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 261; Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debir Siyâkî, Tahran 1336 hş., s. 109.

11 Makdisî, s. 441.

12 İsmet Burak Batır özel arşivinden alınmıştır.

13 Errecân'da bulunan köprüler için bkz. İbn Fakih, s. 407; İbn Rüste, *el-'Alâku'n-nefise Dünya Coğrafyası*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara 2018, s. 210; İbn Hurdâzbih, s. 48.

zamanda Fars'ın Mezopotamya'ya açılan kapısı olma özelliğini taşımaktadır. Bağdat'tan Fars'a giderken kullanılan güneydeki Ahvâz¹⁴ ve kuzeydeki Sûs yolu ile İsfahân'dan Şîrâz'a giden yolun güzergâhı Errecân'dan geçmektedir¹⁵. Şüphesiz anılan bu yolların Errecân'dan geçmesi şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. Ana ticaret güzergâhları üzerinde bulunması ve bereketli toprakları sayesinde bu şehrin halkı istikrarın olduğu zamanlarda oldukça müreffeh bir hayat yaşamıştır. Bununla birlikte konumu nedeniyle İran'da yaşanan siyasî ve iktisadî gelişmelerden de doğrudan etkilenmiştir.

Sâsânîler döneminde Pers kral yolunun önemli duraklarından olan Errecân, İslâm'ın ilk yüzyıllarında da önemli yerleşim merkezlerinden biriydi. Abbâsî Devleti'nde meydana gelen bozulmalar neticesinde ortaya çıkan mahallî hânedanlar, Abbâsî hâkimiyetindeki toprakları işgal etti. Bunlardan biri olan Saffârîler; Fars ve Hûzistân'ı ele geçirerek hilâfetin komşusu haline geldi. Bu sırada Errecân'ı da ele geçiren Saffârîler burada kendileri adına para dahi bastırdı. Saffârîlerden sonra Deylem'de ortaya çıkan Büveyhîler öncelikle Errecân'ı ardından Şîrâz'ı hâkimiyeti altına aldı. Hûzistân'ın ele geçirilmesi için Errecân'ı askerî üs yaptılar. Büveyhîler dönemi, Errecân'ın sosyo-ekonomik olarak çöküşün yaşandığı ve tarih sahnesinden yok olmaya yüz tuttuğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunların üzerine Selçukluların şehre hâkim olmasından sonra ortaya çıkan Bâtınîlerin müstahkem kaleleri zapt etmesi ve buradan terör faaliyetlerinde bulunması Errecân'ı oldukça tahrip etti. Bâtınîlerden sonra da şehir artık eski refahına ulaşamadı. Sadece beşerî faktörler değil süreç içerisinde meydana gelen doğal afetler de şehrin sosyal hayatını olumsuz etkiledi. Bu çalışmada coğrafî ve siyasî kaynaklar ışığında Errecân'ın Müslümanlar tarafından fethinden XII. yüzyıl başlarına kadar siyasî hayatı ve şehrin tarih sahnesinden çekilmesinin sebepleri incelenecektir. Şehrin inkırâzına yol açan nedenler de beşerî ve doğal faktörler olarak iki kısımda bahsedilecektir.

1. İslâm Fethinden Sonra Errecân'ın Siyasî Durumu

a. Büveyhîler Dönemine Kadar Errecân

Müslümanlar Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ilk defa Arap Yarımadası'nın dışında fetihlerde bulunmuştu. Özellikle Hz. Ömer bu fetih harekâtını İran'ı da içine alacak şekilde genişletmişti. Kâdisiye Savaşı ile savunma hatları dağılan Sâsânîler hızlı bir şekilde çekilerek başkent Medân'i Müslümanlara bıraktı (15/636). Sa'd b. Ebî Vakkas, Celûlâ Savaşı'nda Sâsânîleri mağlup ederek Fars'a giden yolun tamamen açılmasını sağladı (16/637)¹⁶.

14 Hûzistân'ın siyasî ve iktisadî yönetim merkezidir. Yâkût el-Hamevî, I, s. 284-286; L. Lockhart, "al-Ahwâz", *EP*, I, s. 305.

15 Errecân'a giden yollar hakkında detaylı bilgi için bkz. Heinz Gaube, *Errecân ve kûh-ı gîlûye ez feth-i arab tâ pâyân-ı devre-yi safevî*, çev. Said Ferhûdî, Tahran 1359, s. 189-232.

16 Belâzürî, *Fütuhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002, s. 370-371; Dîneverî, *Ahbârü't-tivâl*, çev. Zekerîya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara 2017, s. 180 vd.; Taberî, III, s. 578; Kudâme İbn Cafer, *Kitâbü'l-harâc*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018, s. 86; Hüseyin Zerrinküb, "The Arabs Conquest of Iran and Its Aftermath", *CHI*, IV, s. 10-11; Mustafa Fayda, "Celûlâ Savaşı", *DİA*, VII, s. 272; Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *DİA*, XXIV, s. 136.

Errecân'ın da içinde bulunduğu Fars bölgesindeki fetih hareketleri Bahreyn Valisi Alâ b. Hadramî ve Arfece b. Herseme'nin gayretleriyle Fars'a yakın bir adanın ele geçirilmesiyle başladı. Fars'ın ele geçirilmesinde muvaffak olamayınca Hz. Ömer onun yerine Osman b. Ebû'l-Âs (ö. 51/671)'ı Bahreyn valisi olarak atadı. Osman da Ahvâz'ın tamamen fethedildiği haberini alması üzerine kardeşi Hakem'i büyük bir ordunun başında Fars'a gönderdi. Hakem kıyıda birkaç adayı fethettikten sonra Fars'ın içlerine kadar ilerledi. Errecân sınırda bulunan Tevvec'e akınlar düzenleyerek bu şehri fethetmeyi başardı. Errecân için birkaç fetih girişiminde bulunmasına rağmen burayı almayı başaramadı (19/640). İslam Devleti'nin hâkimiyeti altına girmek istemeyen İran halkı, yeni yönetimi benimsemekte zorlanmıştı. Bu nedenle bazı şehirlerde isyan hareketleri görülmüştür. Bunun bir örneği olarak Tevvec'in fethinden sonra burada Şhrek adında bir İranlı kumandanın öncülüğünde isyan başladı. Bunun üzerine Şhrek ile Müslümanlar arasında İslâm döneminde Errecân'a bağlanmış olan Rîşehr'de şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Şhrek'in öldürülmesiyle sonuçlanan savaşta Tevvec yeniden İslâm topraklarına katıldı. Ardından Osman b. Ebû'l-Âs, İstahr'ı ele geçirdikten sonra Nübendecân¹⁷ ve Kâzerûn'a¹⁸ doğru yöneldi ve buraları hâkimiyeti altına aldı. Ebû Musa el-Eş'ârî de Errecân ve Errecân'a bağlı olan Cennâbe ve Sînzî'i sulh yoluyla fethederek halkın cizye vermesi şartıyla onları yerinde bıraktı¹⁹.

Emevîler döneminde Hâricîlerin büyük kollarından biri olan Ezârika'nın Errecân civarındaki isyanları dışında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır²⁰. Emevîlerden sonra İslâm dünyasında siyasî otoriteyi sağlayan Abbâsîler ilmî ve kültürel gelişmelere öncelik tanıdı. Halife Mansur (136-158/754-775) döneminde kurulan Bağdat şehri Abbâsî halifelerinin yoğun çabası sayesinde İslâm dünyasının önemli ilim, kültür ve medeniyet merkezlerinden biri hâline geldi. Nitekim himâye gören İslâm bilginleri Bağdat'a gitti. Abbâsîlerin III. (IX.) asırda siyasî otoritesini kaybetmesi ve devletin idarî mekanizmalarının bozulması neticesinde mahallî hanedanlar ortaya çıktı. Yerel hânedanlar döneminde Errecân ve havalisi doğrudan etkilenmese de dolaylı olarak Fars bölgesinde meydana gelen gelişmeler Errecân'ı da ister istemez etkilemiştir. Bu nedenle konu bütünlüğünün sağlanması adına Fars'ta meydana gelen siyasî gelişmelerden bahsetmek uygun olacaktır.

17 Fars bölgesinde Şîrâz ve Errecân arasında kalan bir şehir. *Hudûdü'l-âlem*, çev. Murat Ağarı, Abdullah Duman, İstanbul 2008, s. 85; Yâkût el-Hamevî, V, s. 305.

18 Errecân'ın güneyinde yer alan Fars'a bağlı Orta Çağ kentidir. Yâkût el-Hamevî, IV, s. 850-851; Jean Calmard, "Kâzarûn", *EP*, IV, s. 850-851.

19 Belâzürî, s. 560-563; Taberî, IV, s. 174-177; İbnü'l-Belhî, s. 114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, çev. Ahmet Ağırakça, III, İstanbul 1991, s. 46; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, s. 215; Zerrinkûb, a.g.m., s. 21; Javad Heyat, "Fars", *DİA*, XII, s. 175.

20 Ezârika kelimesi Ebû Râşid Nâfi' b. Ezrâk'a intisab edenleri ifade etmek için kullanılır. Ezrâkîler ile detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ezârika", *DİA*, XII, s. 45-46.

Tâhir b. Hüseyin (195/821-207/822) öncülüğünde Horasan'da kurulan Tâhirîler²¹, Abbâsî Devleti içerisinde ortaya çıkan ilk hânedanlıktır. Onun zamanında hânedanlığın sınırları Fars, Hûzistân ve Basra'ya kadar uzandı. Tâhirîler zamanında Errecân'da kaynaklara tesadüf eden kayda değer bir olay yaşanmamıştır.

Tâhirîlerin Sîstân'daki hâkimiyetine son veren Ya'kûb b. Leys (247/861-265/879) Sîstân'da Saffârî hanedanlığını²² kurdu. Ya'kûb, Sîstân'daki işlerini yoluna koyduktan sonra ilk olarak Tâhirîlerin hüküm sürdüğü toprakları ele geçirdi. Daha sonra Sîstân'ın güvenliğini sağlamak ve topraklarını genişletmek amacıyla batısındaki Kirmân'ı ele geçirmek üzere sefer düzenledi (254/869). Bunu haber alan Abbâsî halifesi Mu'tez-Billâh (252/866-256/869) Fars valisi Ali b. Hüseyin'e Kirmân'ı iktâ etti²³. Nitekim Ali de önceden beri Kirmân'ı ele geçirmek istiyordu. Ali'nin Hûzistân ve Irak'ı istila etmesinden korkan Halife Mu'tez'in ona Kirmân'ı iktâ etmesi stratejik bir hamleydi. Böylelikle Ali ve Ya'kûb Kirmân'da birbirine düşecek, halife de onların tehdidinden bir süre uzak kalacaktı. Ali, Fars'da bulunduğu sırada güvenilir adamlarından Tavk b. el-Mugallis'i bir süvari birliğiyle Kirmân'a göndererek burada hâkimiyeti sağladı. Daha sonra Ya'kûb bir savaş hilesiyle Tavk'a baskın yaparak onu Kirmân'dan uzaklaştırdı ve buraya hâkim oldu. Akabinde Kirmân'la da sınırlı kalmayıp Fars'ı ele geçirmek için yola çıktı. Bunu haber alan Ali, Fars'ta dağlı kabilelerden²⁴ oluşturduğu bir ordu ile Ya'kûb'u karşıladı. Yapılan savaşta Ali mağlup oldu ve 255 (869) yılında Saffârîler Fars bölgesini ele geçirdi²⁵. Fars bölgesinin hâkimiyetini sağladıktan sonra Sîstân'a geri döndü. Kısa süre sonra Fars'ta yeniden Abbâsî Devleti'nin siyasî otoritesi tesis edildi. Bu Saffârîlerin ilk kez Fars'ı ele geçirmesiydi.

Fars bölgesi elinden çıkan Ya'kûb, yeniden hâkimiyetini sağlamak için Kirmân'a geldi. Kirmân'da bulunduğu sırada Fars valilerinden Muhammed b. Vâsıl ona hediyeler takdim ederek bağlılığını bildirdi. Bu durumdan memnun olan Ya'kûb onu Fars idaresinde bıraktı. Daha sonra Fars'ı tamamen kendi kontrolüne almak amacıyla 261 (875) yılında Fars'ın üzerine yürüdü. İstahr'a geldiğinde Muhammed b. Vâsıl'ın vekili tarafından karşılandı ve hazinenin mallarını ona verdi. Bu sırada Ya'kûb'un Kûhistân'daki görevinden azledilen nâibi Muhammed b. Zeydûye, Ahvâz'a gelerek burada bulunan Muhammed b. Vâsıl ile görüştü. Onu Ya'kûb'a karşı kışkırttı. Yapılan savaşta Muhammed ağır kayıplar verip canını zor

21 Tâhirîler hakkında geniş bilgi için bkz. C. E. Bosworth, "The Tahirids and Saffarids", *CHI*, IV, s. 90-135; Erdoğan Merçil, "Tâhirîler", *DGBİT*, V, s. 401-416.

22 Saffârîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Bosworth, a.g.m., s. 90-135; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *DGBİT*, V, s. 417-449.

23 İbnü'l-Esîr, VII, s. 161; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 181-339; Merçil, "Saffârîler", s. 422.

24 Bu dağlı kabilelerin Şebânkârelerin öncülleri olması muhtemeldir. V. F. Büchner - C.E. Bosworth, "Shabankare" *EP*, IX, s. 156-158.

25 Taberî, IX, s. 382; *Târih-i Sîstân*, thk. Muhammed Taki Bahar, Tahran 1371, s. 217; İbnü'l-Esîr, VII, s. 162-163; Bosworth, a.g.e., s. 145; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 234; Zerrinkûb, a.g.m., s. 111.

kurtardı. Böylelikle Ya'kûb, Fars'ı tamamen kontrol altına aldı. Ya'kûb'un bu başarılarını gören Halife Mu'temid (256/870-279/892) onu kendi tarafına çekmek için Fars'ın idaresini kendisine tevdi etti²⁶. Görüldüğü üzere Saffâriler hilâfetin çok yakındaki bir bölgeyi elde ederek Abbâsî halifelerini tedirgin etmişlerdir. Fars bölgesi elde edildikten sonra Errecân, Hûzistân'a açılan bir kapı niteliğinde olduğundan bölgenin zaptı için askerî üs olarak kullanılmıştır.

Ya'kûb b. Leys'in 265 (879) yılında Cündişâpûr'da ölümünün ardından kardeşi Amr b. Leys Saffârilerin başına geçti. Amr, Muhammed b. el-Leys'i Fars'ın idaresi için görevlendirdi. Kendisi de Sîstân'a döndü. Muhammed'in hilâfete yıllık haracı ödememesi üzerine Fars'a sefer düzenleyen Amr suçluları cezalandırdı ve gönderilmesi gereken dört milyonluk haracı da halifeye yolladı (268/881). Muhammed'in yerine ise Nasr b. Ahmed'i tayin ederek geri döndü²⁷. Halife bu durumdan son derece memnun oldu. Kısa süre sonra Amr ile Bağdat arasındaki ilişkiler bozuldu. Halifenin nâibi el-Muvaffak (ö. 278/891), Amr'ı emîrlikten azlederek Fars'a eski Saffârî kumandanlarından Ahmed b. Abdülaziz'i tayin etti. Bunun üzerine Nasr b. Ahmed, Amr'a haber verdi. Amr, Fars'a geldiğinde halifenin Said b. Mahled kumandanlığındaki ordusu ile savaştı. Halifenin ordusuna mağlup olunca Sircân'a kaçtı, askerlerinden çoğu da esir edildi. Fars'ta yeniden Abbâsî hâkimiyeti tesis edildi. Abbâsî emîrlerinin kendi aralarında çıkan anlaşmazlığı sonucunda Amr yeniden Fars'a hâkim oldu. Amr'ın bu başarısından endişe duyan Muvaffak, yıllık haracı ve oğlu Muhammed'i Bağdat'a rehin olarak göndermesi koşuluyla onu tekrar Fars emîri olarak tanıyacağını bildirdi. Amr bu teklifi kabul eder gibi görünüp güçlü bir ordu hazırlayarak Errecân yoluyla, oğlu Muhammed'i Muvaffak'ın üzerine gönderdi. Bundan başka Ebû Talha'nın kumandanlığında güçlü bir ordu daha hazırladı. Ebû Talha'nın saf değiştirmesi ve oğlu Muhammed'in hastalanarak ölmesi karşısında Kirmân'a daha sonra da Sîstân'a gitti (274/887)²⁸.

Yukarıda bahsedilen gelişmelerden sonra Mısır ve Suriye'de Ahmed b. Tolun (254/868-270/884)'un isyanı Muvaffak'ı Amr ile barışmak durumunda bıraktı. Bu nedenle Muvaffak, Amr'a bir elçi göndererek 10 milyon dirhem karşılığında Fars, Kirmân ve Horasan'ı iktâ etti. Aynı zamanda Amr'ın ismi hutbede halifeyle birlikte okunacaktı. Bu durum Abbâsîlerin içinde bulunduğu aciziyeti ve Amr'ın kudretini göstermektedir. Amr vekil olarak tayin ettiği Bilal b. Ezher'i Fars'a gönderdi. 276 (889) yılında da kendisi Fars'a gitti. Esasen Muvaffak'ın, ismini hutbeden çıkartması ve lanetlemesi Amr'ı endişelendiriyordu. Amr, Muvaffak'ın Fars'a gelen ordusunu ve Abbâsîlerin Fars ve Kirmân valisi Ahmed b. Abdülaziz'i mağlup etti ve Fars'ı yeniden hâkimiyeti altına aldı (277/890). Muvaffak ve Halife Mu'temid

26 Taberî, IX, s. 514; *Târih-i Sîstân*, s. 228-229; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, thk. Abdülhay Habîbî, Tahran 1363, s. 310; İbnü'l-Esîr, VII, s. 230; Bosworth, *a.g.e.*, s. 145; Zerrinkûb, a.g.m., s. 113.

27 Taberî, IX, s. 601; *Târih-i Sîstân*, s. 239; İbnü'l-Esîr, VII, s. 310; Bosworth, *a.g.e.*, s. 199.

28 *Târih-i Sîstân*, s. 243; İbnü'l-Esîr, VII, s. 357; Bosworth, *a.g.e.*, s. 206; Zerrinkûb, a.g.m., s. 119; Merçil, "Saffâriler", s. 436.

öldükten sonra yerine geçen yeni Halife Mu'tezid (279/289-892/902) Saffâriiler ile anlaşarak Fars, Kirmân, Sîstân, Horasan ve Zâbulistân'ın *sâhib-i şurtalığın*²⁹ Amr'a verdi³⁰. Amr'ın 289 (902) yılında ölümünden sonra yerine gelen Saffârî emîrleri Fars'taki etkinliğini yitirdi. Bundan sonra bölge yeniden Abbâsî hâkimiyetine geçti.

Sîstân'da kurulan Saffârîiler kısa sürede Tâhirîlerin topraklarına hâkim olmak suretiyle hızla batıya doğru ilerlemiştir. Ya'kûb ve Amr'ın Fars bölgesinde hâkimiyet kurabilmek için Abbâsîler ile sürekli mücadele halinde olduğu görülmektedir. Bu mücadeleler sırasında Saffârîiler başta Errecân olmak üzere Fars'ın çeşitli şehirlerinde para bastırır³¹. Tâhirîler ile başlayıp daha sonra Saffârîiler ile devam eden siyasî çekişmelerin kısmen de olsa Errecân şehrinde sosyo-ekonomik bozulmalara yol açtığı söylenebilir.

b. Büveyhîler Döneminde Errecân

Deylem'de³² ortaya çıkan Büveyhî hanedanının kurucusu Büveyh b. Fennâ Hüsrev'in Sâsânî imparatoru Behrâm-ı Gûr'dan geldiği rivayet edilir³³. IV. (X) yüzyılın başında Deylem'in siyasî birliği bozulunca Ebû'l-Şucâ' Büveyh'in oğulları Ali b. Büveyh ve kardeşleri Ebû'l-Ali Hasan ile Ahmed b. Büveyh ilk önce Sâmânîlerin Deylem emîri Mâkân b. Kâkî (ö. 329/940)'nin daha sonra da Ziyârî hükümdarı Merdâvic b. Ziyâr (316/928-323/935)'in hizmetinde bulundu³⁴.

Büveyhî oğulları içerisindeki yaşça büyük olan Ebû'l-Hasan Ali'ye Ziyârî hükümdarı Merdâvic tarafından Kerec valiliği tevdi edildi. Ali'nin Kerec'teki nüfuzunu artırması Merdâvic'i rahatsız etti. Bunun üzerine Kerec'ten çıkmak zorunda kalan Ali, Abbâsî yönetiminde bulunan İsfahân'a gitti. Ali burada İsfahan emîri Ebû'l-Feth Muzaffer b. Yâkût ile karşılaştı ve kısa bir mücadele sonunda şehri ele geçirdi (321/933). Bu gelişmeler üzerine Merdâvic, Ali'yi yakından takip etmesi için kardeşi Veşmgîr'i görevlendirdi. Veşmgîr'in geldiğini öğrenen Ali, bu sefer Errecân'a doğru hareket etti. O sırada şehrin hâkimi Abbâsî emîrlerinden Ebû Bekir Muhammed b. Yâkût, Ali'nin Errecân üzerine geldiğini öğrenince herhangi bir direnç göstermeden Hûzistân'a bağlı Râmhürmüz şehrine kaçtı. Ali, Errecân'a hâkim olunca buradan oldukça fazla ganimet elde etti. Errecân'da bulunduğu sırada

29 İslâm devletlerinde şehirlerde emniyeti sağlayan teşkilâta şurta, teşkilâtın başkanına sâhibü'ş-şurta (emîrü'ş-şurta) denirdi. Metin Yılmaz, "Şurta", *DİA*, XXXIX, s. 242-244.

30 *Târih-i Sîstân*, s. 245-246; İbnü'l-Esîr, VII, s. 365; Bosworth, *a.g.e.*, s. 208; Barthold, *a.g.e.*, s. 236; Zerrinkûb, *a.g.m.*, s. 119-120; Merçil, "Saffârîler", s. 437.

31 Bosworth, *a.g.e.*, s. 214.

32 İran'ın kuzeyinde yer alan dağlık bir bölgedir. Yâkût el-Hamevî, II, s. 544; V. Minorsky, "Daylam", *EP*, II, s. 189-195.

33 İbnü'l-Esîr, VIII, s. 220; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 409; Ali Asgar Fakîhî, *Âl-i biye ve evzâu zamân-i işân bâ nemûdâri ez zendeğî-yi merdom-i ân asr*, Tahran 1365 hş., s. 90.

34 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara 2016, s. 276-277; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, nşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1939, s. 378; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 222; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 60-61.

Nübendecân emîri Ebû'l-Tâlib b. Zeyd b. Ali'den bir mektup aldı. O yazdığı mektupta; Ali'nin Şîrâz'a gitmesini, Yâkût'un elinde bol miktarda mal olduğunu ve Şîrâz'ı ele geçirdiği taktirde güçlü bir konuma sahip olacağını bildirdi. Yâkût'un ordusunun büyüklüğünden çekinen Ali bu teklifi kabul etmedi ve Errecân'da kalmaya devam etti. Nübendecân emîrinin ısrarları devam etti. Bunun üzerine Ali b. Büveyh, 321 (933) yılının Rebûlâhir ayında Nübendecân'a hareket etti. Nübendecân'a gelince Emîr Ebû'l-Tâlib b. Zeyd b. Ali, onun hizmetine birçok asker vermiş ve her türlü ihtiyacını görmeye çalışmıştı³⁵. Bu sırada Ali, kardeşi Ebû'l-Ali Hasan'ı Kâzerûn'a göndererek buradan çok miktarda ganimet elde etti³⁶.

Ali, Errecân'a hâkim olduktan sonra Merdâvîc ile Yâkût'un haberleştiğini öğrendi. Korkuya kapılıp, İstahr yolunu kullanarak Mâkân b. Kâkî'nin yanına dönmek istedi. Ali'yi güçsüz durumda yakalamak isteyen Yâkût güçlü bir orduyla onun önünü kesti. Bunun üzerine 322 (934) yılında yapılan savaşta Ali'nin ordusu azınlıkta olmasına rağmen Yâkût ağır bir hezimete uğradı ve Şîrâz'a kaçtı. Ali de Şîrâz önlerine gidip buradaki Deylemlileri harekete geçirmek suretiyle şehre girmek için hazırlıklar yaptı. Nitekim kısa bir süre sonra Ali b. Büveyh şehre hâkim oldu. Ali'nin Şîrâz'ı ele geçirilmesiyle Fars'ta siyasî birlik sağlandı. Bu gelişmelerin ardından Ali, Halife er-Râzî Billâh (322/934-329/940)'a ve veziri İbn Mukle (ö. 328/940)'ye bir mektup yazarak Abbâsî halifeliğine bağlılığını bildirdi. Ayrıca yıllık sekiz milyon dirhem vergi karşılığında elinde bulundurduğu bölgelerin kendisine ikta olarak verilmesini talep etti. Bunun üzerine Abbâsî halifeliğinden bir elçi gönderilerek sancak ve hil'at gönderilmesine rağmen ödemeyi yapmadı. Böylelikle Büveyhilerin Fars şubesi kurulmuş oldu³⁷.

Fars'a hâkim olan Ali b. Büveyh, Saffârîlerin ve Muhammed b. Yâkût'un hazinelerini de ele geçirdi. Ekonomik olarak güçlenen Ali, askerî yönden de oldukça güçlendi. Bu durumdan rahatsız olan Merdâvîc, Ali'nin hilâfet ile bağlantısını kesmek ve topraklarını genişletmesini engellemek için Hûzistân'a yaptığı sefer neticesinde Ahvâz'ı ele geçirdi. Merdâvîc'in Hûzistân'a hâkim olmasından kısa bir süre sonra katıldığı bir şenlikte bir grup Türk askeri tarafından öldürülmesi hem Yâkût'u hem de Ali'yi oldukça rahatlatmıştı. Yâkût,

35 Kâzerûn'daki dağlık bölgede geniş arazilere sahip olan ve Abbâsîlere muhalif olarak bilinen Ebû Tâlib Zeyd b. Ali, Büveyhilerin askeri desteği sayesinde dinî ve siyasî düşüncelerini gerçekleştirebilme amacıyla Ali b. Büveyh'e yakınlık gösteriyordu. Bu nedenle Ali b. Büveyh'in faaliyetleri için her gün beş yüz altın sarf ettiği kaydedilmektedir. İbn Miskeveyh, s. 278; Heribert Busse, "Iran under the Buyids", *CHI*, IV, s. 255.

36 İbn Miskeveyh, s. 277; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 224-225; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, Calcutta 1964, s. 4; Âli Nakî Behmenyâr Kirmânî, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, Kirmân 1318, s. 30-31; Abbas Perviz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, y.y. 1332 h.ş, s. 12-14; Fakihî, *a.g.e.*, s. 94; Abdülhüseyn Zerînkûb, *Târîh-i Merdum-i İrân (ez Pâyân-ı Sâsânîyân ta Pâyân-ı Âl-i Büveyh)*, II, Tahrân 1377, s. 420; İbrahim Selman Kürevî, *el-Büveyhîyyân ve'l-hilâfetu'l-abbâsîye*, Safât 1982, s. 91-92; Busse, *a.g.m.*, s. 254-255.

37 İbn Miskeveyh, s. 278-279; Hemedâni, *Tekmilatü Târîhi'l-Taberî*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Taberî, Tarih içinde), XI, Beyrut t.y., s. 292; *Mücmelü'l-tevârih ve'l-kısas*, s. 378; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 229-230; Hassan Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, çev. Tarık Akarsu, İstanbul 2021, s. 104; Fakihî, *a.g.e.*, s. 97-99; Abbas Perviz, *a.g.e.*, s. 57; Kürevî, *a.g.e.*, s. 95-96; Busse, *a.g.m.*, s. 255.

Hûzistân'ı yeniden ele geçirmek için kâtibi Ebû Abdullah el-Berîdî³⁸ aracılığıyla İbn Ebû'l-Tâhir'i Ahvâz'a; Ebû'l-Ahmed el-Cestânî'yi ise Askerimükrem'e gönderdi. Ali b. Büveyh de Errecân'a İbrahim b. Kâsek'i atadı. İbrahim, Ahvâz'ı Yâkût'un adamlarından önce ele geçireceğini düşündüğünden Errecân'dan Râmhürmüz'e doğru hareket etti. Ali b. Büveyh, İbrahim'e mektup yazarak Hûzistân'ın stratejik noktalarından birisi olan Râmhürmüz'de kalması ve kendisini yardım gelene kadar bir yere ayrılmaması noktasında uyardı. Yâkût'un Sûs yoluyla Askerimükrem'e geldiği haberini alan İbrahim, yanındakilerle birlikte Errecân'a dönmek zorunda kaldı. Yâkût, İbrahim'i takip etmek suretiyle Errecân'a doğru yola çıktı. Onun ordusunda Türk, Deylem ve Horasan asıllı birlik de bulunuyordu. Bu sırada el-Berîdî de Yâkût'a katıldı. Ali b. Büveyh de ordusuyla birlikte Errecân yakınlarına geldi. İki ordu arasında yapılan savaşta Yâkût'un ordusu ikinci defa Ali'ye karşı yenildi. Ebû Abdullah el-Berîdî, Ali'ye bir mektup yazıp anlaşmak istediğini bildirdi. Yapılan anlaşma Halife er-Râzî Billâh'a da onaylatıldı. Böylelikle halife tarafından resmî bir şekilde Ali'nin Fars ve Hûzistân topraklarındaki meşrûiyeti kabul edilmiş oluyordu (323/935)³⁹.

Errecân'da yenilmesi üzerine Askerimükrem'e giden Yâkût, yenilginin ardından ordusunun iâşesini dahi veremeyecek duruma düştü ve el-Berîdî'den yardım talep etti. Onun bu talebini reddeden el-Berîdî, Yâkût'un gözden düşmesi için elinden geleni yaptı. Abbâsî veziri İbn Mukle'nin de yardımıyla Yâkût ortadan kaldırıldı. Böylelikle el-Berîdî, Ahvâz ve havalisinden istediği gibi vergi ve haraç toplayarak bölgede önemli bir siyasî aktör hâline geldi⁴⁰. Ebû'l-Abdullah el-Berîdî'nin Ahvâz'da güçlenmesi üzerine Emîrû'l-ümerâ İbn Râik, Türk kumandanlardan Beckem (ö. 329/941)'i el-Berîdî ile savaşması için Hûzistân'a yolladı. Bunun üzerine el-Berîdî o sırada Şîrâz'da bulunan Ali b. Büveyh'in yanına kaçtı. Ali b. Büveyh'i Ahvâz'ın fethi için cesaretlendiren el-Berîdî kendisine yardım edildiği takdirde Ahvâz'ın gelirlerinin önemli bir kısmını vereceğini söyledi. Ali, kardeşi Ahmed b. Büveyh'i görevlendirerek el-Berîdî ile birlikte Ahvâz'a gitmesini söyledi. Ahmed, Ahvâz üzerine yürüdüğü esnada önce Errecân'da daha sonra da Askerimükrem'de Beckem'in ordusunu mağlup etti. Nitekim uzun mücadelelerin sonunda Büveyhîler Ahvâz'a hâkim oldu⁴¹.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler neticesinde Ahmed b. Büveyh kumandasındaki Büveyhî ordusu gün geçtikçe Bağdat'a yaklaşmaktaydı. Onun Ahvâz'a hâkim olması Bağdat'taki gelişmeleri yakından izlemesini sağladı. Ahmed, Ahvâz'da bulunduğu sırada Bağdat'ın

38 Berîdî ailesinin reisi olan Ebû Abdullah özellikle Hûzistân'ın vergi işlerini yürüttüğü esnada rüşvet ve muhtelif yolsuzluklar ile haksız yere büyük bir servet sahibi oldu. Öte yandan kardeşleri de Abbâsî Devleti'nde mühim görevler üstlenerek hazine ve halkı sömürdüler. Berîdîler hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özyayın, "Berîdîler", *DİA*, V, s. 501-502.

39 İbn Miskeveyh, s. 283; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 239; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 105; Mneymneh, *a.g.e.*, s. 105.

40 İbn Miskeveyh, s. 321-331; Hemedâni, s. 301-302; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 263-269.

41 İbn Miskeveyh, s. 354; Hemedâni, s. 310; *Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*, nşr. Ömer es-Saidî, IV/I, Dimaşk 1972, s. 300; İbnü'l-Esîr, VIII, s. 283; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-iber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber*, IV, Beyrut 1979, s. 571.

yönetimi güçlü bir Türk emîri olan Tüzün (ö. 334/945)'ün elindeydi. IV. (X.) yüzyılda Abbâsî halifelerinin siyasî otoritelerinin zayıflaması devlet yönetimini emîrî'l-ümerâlara bırakmalarıyla sonuçlandı. İşte onlardan biri olan Tüzün'ün ölümü Ahmed'in Bağdat'ı işgal etme konusunda isteğini daha da artırmıştı. Uygun ortamın oluşması sonunda Bağdat'a giren Ahmed b. Büveyh, Halife Müstekfi Billah'a biat etti. Halife, Ahmed b. Büveyh'e Muizzüddeve, kardeşleri Ebû'l-Hasan Ali'ye İmâdüddeve, Ebû'l-Âli Hasan'a da Rüknüddeve lakabını verdi. Böylelikle Büveyhîlerin Irak kolu kurulmuş oldu⁴².

Muizzüddeve döneminde Errecân'da kaynaklara yansıyan önemli bir gelişme olmamıştır. İmâdüddeve ölümünden önce kendi oğlu olmadığı için Rüknüddeve'nin oğlu Adudüddeve'yi veliht olarak tayin etmiştir. Adudüddeve Fars'a hâkim olduktan sonra ilk işi Muizzüddeve'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bahtiyâr'ın elinde bulundurduğu Errecân'a saldırmak oldu⁴³. Errecân'ı ele geçiren Adudüddeve gözünü Irak'a dikti. Bağdat'ı ele geçirmek için Bahtiyâr ile uzun bir mücadele sürdüren Adudüddeve, Kasrülcis'te yapılan savaşta onu öldürerek Büveyhî hânedanının başına geçti (367/ 978)⁴⁴.

Adudüddeve'nin 372 (983) yılında ölümünün ardından oğulları arasındaki saltanat mücadelesi boyunca Errecân, Fars'ın en çok tahrip olan şehri olmuştur. Errecân'ın ikmal yollarında bulunması ve ekonomik zenginliği nedeniyle buraya sahip olmak isteyen saltanat müddeîleri tarafından sürekli istila edilmiştir. Adudüddeve'nin oğulları Fars'a hâkim olan tarafın aynı zamanda hilâfet merkezine de hâkim olmada üstünlük sağlayacağını biliyordu. Nitekim Adudüddeve'nin yerine geçen Samsâmüddeve (372/983-376/987, 379/989-388/998) diğer kardeşlerinden hızlı hareket ederek emîrlerden biat almak suretiyle yeni Büveyhîlerin yeni hükümdarı oldu. Şerefüddeve (372/983-379/989) ve Bahâüddeve (379/989-403/1012)'ye karşı kardeşlerini yanına çekmek adına Ebû'l-Hüseyn Ahmed ve Ebû'l-Tâhir Firûzşâh'a hil'atler vererek Fars topraklarını onlara ikta etti. Samsâmüddeve'nin Irak'ta emîrî'l-ümerâ olmasını haber alan Şerefüddeve bu durumu kabul etmeyerek Kirmân'dan Fars'a giderek bölgeyi ele geçirdi. Ebû'l-Hüseyn de Fars'ı ele geçirmeye gittiği sırada Şerefüddeve'nin Fars'a hâkim olduğu haberini alması üzerine Errecân'dan Ahvâz'a geri dönmek zorunda kaldı. Ahvâz'a gelen Ebû'l-Hüseyn, Samsâmüddeve'ye bağlılığını sonlandırarak Ebû'l-Ferec Mansûr b. Hüsrev'in⁴⁵ yardımıyla Basra'yı ele geçirip Tâcüddeve lakabını aldı⁴⁶. Böylelikle Samsâmüddeve Irak'a Tâcüddeve Ahvâz ve Basra'ya

42 İbn Miskeveyh, s. 484-485; Hemedâni, s. 353-354; *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, s. 431; Antâkî, *Târîhu'l-antâkî*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Lübnan 1990, s. 53; İbnü'l-Esir, VIII, s. 384-385; Zehebi, *Târîhu'l-islâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, XXV, Beyrut 1992, s. 25; İbn Haldûn, *el-Iber*, IV, s. 574-575; Kabir, *a.g.e.*, s. 6; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 137.

43 İbn Miskeveyh, s. 743-745; İbnü'l-Esir, VIII, s. 576-577.

44 İbn Miskeveyh, s. 761-762; İbnü'l-Esir, VIII, s. 595-596; İbn Kesîr, XI, s. 492-493.

45 Ebû'l-Hüseyn Ahmed, Ahvâz idaresini ele geçirdikten sonra Ebû'l-Ferec'i kendisine vezir tayin etti.

46 Rûzrâverî, *Zeylû tecâribü'l-ümem*, nşr. H. F. Amedroz - D. S. Margoliouth, VI, Oxford 1921, s. 81; İbnü'l-Esir, IX, s. 27-28; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fütûni'l-edebe*, nşr. Ali M. el-Bicâvî - Hüseyn Nassâr ve dğr., XXVI, Kahire 1975, s. 132; Kabir, *a.g.e.*, s. 69; Busse, *a.g.m.*, s. 289.

Şerefüddeve ise Fars'a egemen olmuştu. Bahâüddeve ise ağabeyi Samsâmüddeve'yi gizlice tahttan indirme mücadelesi yürütüyordu. Samsâmüddeve'nin bu girişimden haberinin olması Bahâüddeve'nin yakalanarak hapse atılmasına neden oldu. Şerefüddeve Irak'ı ele geçirmek için Şîrâz'da hazırlıklarını tamamlamasının ardından Errecân üzerinden Hûzistân'a girdi. Herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Şerefüddeve kısa sürede Bağdat önlerine kadar geldi. Samsâmüddeve, ağabeyi ile anlaşma yapmaya çalıştıysa da Şerefüddeve onu tutuklatarak Sîrâf'ta bulunan zindana hapsedti. Şerefüddeve'nin ölümüne kadar da hapiste kaldı. Böylece Şerefüddeve Irak Büveyhîlerinin yeni hâkimi oldu⁴⁷.

Şerefüddeve 379 (989) yılında ölünce yerine Adudüddeve'nin en küçük oğlu Ebû'l-Nasr Fîrûz, Halife Tâi'-Lillâh (365/974-381/991)'tan Bahâüddeve lakabını alarak Bağdat'ta Büveyhî tahtına oturdu. Şerefüddeve ölümünden önce oğlu Ebû'l-Ali'yi kalabalık bir Türk birliğiyle Fars bölgesine göndermişti. Samsâmüddeve de ağabeyi Şerefüddeve'nin ölümünün ardından hapisten çıkarak Deylemlilerle birlikte Şîrâz'a doğru ilerledi ve şehre hâkim oldu. Ebû'l-Ali, Errecân'da bulunduğu sırada Bahâüddeve'den mektup aldı. Ebû'l-Ali'nin gönlünü alan Bahâüddeve ona birtakım vaatlerde bulunup kendi yanına gelmesini istiyordu. Nitekim Bahâüddeve'nin yanına gelen Ebû'l-Ali öldürüldü⁴⁸.

Bahâüddeve 380 (990) yılında Samsâmüddeve'nin Fars'taki hâkimiyetine son vermek için sefere çıktı. Basra üzerinden Hûzistân'a; oradan da Errecân'a hareket etti. Errecân'a geldiğinde değeri bir milyon dinarı aşkın mala el koyan Bahâüddeve, Ebû'l-Alâ' b. El-Fazl kumandasındaki bir birliği Nübendecân'a gönderdi. Ancak burada bulunan Fûlâd Menâzir'in ordusu Ebû'l-Alâ'yı yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine yapılan görüşmeler sonunda taraflar arasında anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Hûzistân ve Irak, Bahâüddeve'ye; Fars bölgesi ve Errecân şehri ise Samsâmüddeve'ye bırakıldı. Böylelikle onun Fars hâkimiyeti resmen kabul edilmiş oldu (380/990)⁴⁹. Yapılan bu anlaşmadan sonra 383-385 (993-995) yılları arasında Samsâmüddeve ve Bahâüddeve arasında Hûzistân bölgesinde savaşlar meydana geldi. Savaşların neticesinde Samsâmüddeve ağabeyi Bahâüddeve'ye üstünlük sağladı. Bahâüddeve Şüşter ile Râmhürmüz'e, Samsâmüddeve ise Râmhürmüz'den Errecân arasında kalan yerlere sahip oldu⁵⁰. Görüleceği üzere Samsâmüddeve Fars hâkimiyetini genişleterek topraklarına Hûzistân'ın da bir kısmını elde etmiş oldu.

47 Rûzrâverî, s. 123-124; İbnü'l-Cevzî, XIV, s. 317; Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 422; İbnü'l-Esir, IX, s. 43-44; Nüveyrî, XXVI, s. 132-133; krş. Kabir, *a.g.e.*, s. 73; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 268-269; Sâdık Seccâdî, "Âl-i Büye", *DMBİ*, I, s. 630.

48 Rûzrâverî, s. 136-137, 166-168; İbnü'l-Cevzî, XIV, s. 339; İbnü'l-Esir, IX, s. 56-57; İbn Kesîr, XI, s. 519; Nüveyrî, XXVI, s. 135-136; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 613.

49 Rûzrâverî, s. 173-174, 177-179; İbnü'l-Esir, IX, s. 58-59; Kabir, *a.g.e.*, s. 78-79; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 276; Seccâdî, "Âl-i Büye", I, s. 638.

50 Rûzrâverî, s. 283-284; İbnü'l-Esir, IX, s. 96-97; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 617-616; krş. Kabir, *a.g.e.*, s. 80; Fakîhî, *a.g.e.*, s. 281; Mneymneh, *a.g.e.*, s. 123.

Samsâmüddevle'nin 388 (998) yılında ölmesi üzerine Bahtiyâr'ın oğulları Ebû Nasr ve Ebû'l-Kâsım Fars'a hâkim oldu⁵¹. Bunu haber alan Bahâüddevle büyük bir ordu hazırlayarak Vâsıt üzerine hareket etti. Hûzistân'da kendisi için sorun teşkil edebilecek Deylemlileri itaati altına aldıktan sonra sınırlarını Errecân'a kadar genişletti. Errecân'da ordusu için lojistik destek sağladıktan sonra Şîrâz'a doğru yola çıktı. Şîrâz yakınlarında yapılan savaş sırasında Bahtiyâr'ın oğullarının safında bulunan askerler Bahâüddevle'nin tarafına geçti. Ebû'l-Nasr ve Ebû'l-Kâsım, Bahâüddevle ile savaşacak kuvvetlerinin kalmadığını anlayınca kaçmak durumunda kaldılar. Böylelikle rahatlıkla Şîrâz'a hâkim olan Bahâüddevle yeniden Büveyhî topraklarındaki siyasî birliği sağladı (389/999)⁵². Bahâüddevle'nin ölümüne kadar Errecân şehrinde herhangi bir askerî veya siyasî karışıklık meydana gelmemiştir.

Errecân, Samsâmüddevle ve Bahâüddevle arasındaki saltanat mücadelelerinin getirdiği olumsuzluklardan en çok etkilenen şehirlere biridir. Şehir hâkimiyetinin sürekli kardeşler arasında el değiştirmesi ve her yeni gelen yönetim tarafından ordunun masraflarının karşılanması için halktan vergi toplanması büyük huzursuzluklara yol açmıştır. Ağır vergiler altında ezilen halk çareyi başka şehirlere gitmekte bulmuştur. Bu dönemde şehrin nüfusu giderek azalmaya başlamıştır.

Bahâüddevle'nin 403 (1012) yılında Errecân'da ölümünün ardından Büveyhîlerin başına Sultânüddevle geçti. Bu dönemde Sultânüddevle (403/1012-415/1024), kardeşleri Celâlüddevle (418/1027-435/1044) ve Müşerrifüddevle (412/1021-416/1025) ile mücadele etti. Bu mücadele daha çok Ahvâz ve Vâsıt sahasında gerçekleştiği için Errecân nispeten daha az etkilenmiştir. Sultânüddevle ölünce yerine Ebû Kâlicâr (436/1044-440/1048) geçti. Ebû Kâlicâr'ın hükümdarlığı döneminde uğraştığı en önemli meselelerin başında Büveyhî topraklarına doğru gelmekte olan Selçuklular yer almaktaydı. Onun döneminde de Errecân'da kaynaklara yansıyan ciddi bir siyasî gelişme olmamıştır. Ebû Kâlicâr'ın ölümü üzerine oğulları Melikü'r-Rahîm (440/1048-447/1055) ve Fülâd Sütûn (440/1048-448/1056)⁵³ saltanat mücadelesine girişmiştir. Diğer iki oğlu Ebû'l-Sa'd ile Ebû'l-Tâlib ise Melikü'r-Rahîm'in tarafında yer almıştır. Selçukluların damadı olan Fülâd Sütûn Fars ve Hûzistân topraklarında, Melikü'r-Rahîm ise Irak'ta hâkimiyet sağlamıştı. Melikü'r-Rahîm, Fars'a hâkim olmak üzere güçlü bir orduyla Ahvâz'dan yola çıktı. Errecân'a geldiği sırada

-
- 51 Samsâmüddevle ordudan Deylemlilerin bir kısmını tasfiye etmişti. Bunun üzerine ne yapacağını bilemeyen Deylemliler, adını tespit edemediğimiz bir kalede tutuklu bulunan Bahtiyâr'ın oğulları Ebû Nasr ve Ebû'l-Kâsım'ın yanına gitti. Errecân'da buluşan Bahtiyâr'ın oğulları ve Deylemliler Samsâmüddevle'yi takip ettiler ve Şîrâz'a iki merhale uzaklıkta bulunan Dûdemân'da yakalayıp öldürdüler. Rûzâverî, s. 333-335; İbnü'l-Esir, IX, s. 118-119; İbn Kesîr, XI, s. 549; Sibt İbnü'l-Cevzî, XVIII, s. 114-115; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 621-622.
- 52 Rûzâverî, s. 342-352; İbnü'l-Esir, IX, s. 125-126; İbn Kesîr, XI, s. 550; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 622; krş. Kabir, *a.g.e.*, s. 81; Mneymneh, *a.g.e.*, s. 125.
- 53 Ebû Kâlicâr sağlığında oğlu Fülâd Sütûn'u Çağrı Bey'in ismi tespit edilemeyen kızı ile Rebülâhîr 439 (Ağustos-Eylül 1047) tarihinde evlendirdi. Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017, s. 155.

Ebû'l-Sa'd ile Ebû'l-Tâlib'i buraya vekil bırakarak Ahvâz'a döndü. Bunu fırsat bilen Fülâd Sütûn hazırlıklarını tamamladıktan sonra Melikü'r-Rahîm'in üzerine yürüyerek öncelikle Errecân'ı zaptetti. Ardından da Ahvâz'a doğru yola çıktı. Beklenmedik bir anda Melikü'r-Rahîm'in karşısına çıkan Fülâd Sütûn, onu bozguna uğrattı. Daha sonra Hûzistân içlerine çekilen Melikü'r-Rahîm, Hûzistân'a Selçuklu akını yapan birliklerinin başındaki Tâcû'l-mülûk Hezâresb b. Bengîr b. 'Îyâd el-Kürdî (ö. 462/1069-1070) ile mücadele etti. Hezâresb ile hareket eden Fülâd Sütûn kardeşi Melikü'r-Rahîm'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Fülâd Sütûn bunun üzerine Fars bölgesine giderek Melikü'r-Rahîm'in vekil olarak bıraktığı Ebû'l-Sa'd ile mücadeleye girişti. Ancak Ebû'l-Sa'd'a yenilen Fülâd Sütûn, Behender Kalesi'ne çekildi. Bunun üzerine Fars'ta yeniden Melikü'r-Rahîm adına hutbe okundu⁵⁴. Fülâd Sütûn, Behender Kalesi'nden çıktıktan sonra Şîrâz'a hâkim oldu. Hutbeyi önce Tuğrul Bey, daha sonra Melikü'r-Rahîm, ardından kendi adına okuttu. Bir süre Şîrâz'da Tuğrul Bey'in himâyesinde hüküm süren Fülâd Sütûn, Şebânkâre emîri Fazlûye ile giriştiği savaşta yenilerek öldürüldü (448/1056). Böylelikle Büveyhîlerin Fars ve Hûzistân koluna son verildi⁵⁵. Görüldüğü üzere Tuğrul Bey, Fülâd Sütûn'un Selçukluların damadı olmasına rağmen Melikü'r-Rahîm ile kardeşi Fülâd Sütûn arasındaki mücadeleye taraf olmamıştır. Bu tavrındaki amaç Büveyhî kardeşlerin birbirlerini zayıflatmak istemesi olarak yorumlanabilir. Fülâd Sütûn'un 445 (1054) yılında Şîrâz'a hâkim olmasından sonra kendi adından önce Tuğrul Bey adına hutbe okutmasından onun tâbiliğine girdiği anlaşılmaktadır. Bunun ardından Halife Kâim Biemrillâh, Tuğrul Bey'i Besâsîrî'nin baskısından kurtulmak için 447 (1055) yılında Bağdat'a davet etti. Davete icabet eden Tuğrul Bey, Melikü'r-Rahîm'i tutuklatarak Irak Büveyhîlerine son vermiş oldu. Böylelikle siyasî olarak hiçbir hükmü kalmayan Büveyhîler tamamen ortadan kalkmış oldu⁵⁶.

Melikü'r-Rahîm ve Fülâd Sütûn arasındaki mücadele Büveyhîlerin yıkılışına zemin hazırlamış ve Selçukluların Büveyhî topraklarındaki yayılımını kolaylaştırmıştır. Onların iktidar mücadelesi ülkeyi savaş alanına çevirerek sosyo-ekonomik yapının bozulmasına neden olmuştur. Hatta Nâsîr-ı Hüsrev (ö. 465/1073), Belh'e gitmek için Hûzistan'dan karayoluyla Fars'a geçememiş Basra'dan deniz yolunu kullanmak suretiyle Errecân'ın limanı Mehrûbân'a gelmiştir. Errecân'a ulaşabilmek için şehrin ileri gelen şeyhlerinden birinin silahlı adamları ona eşlik etmiştir⁵⁷. Bu durum şehirlerarası yolların güvensizliğini ve bu yollar üzerinde eşkıyanın çoğalmasını gösteren delil olması açısından önemlidir.

54 İbnü'l-Esir, IX, s. 435-436; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 653-654.

55 İbnü'l-Esir, IX, s. 451; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 656-657; Ergin Ayan, *Sultan Tuğrul Bey*, İstanbul 2020, s. 311; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, s. 498.

56 İbnü'l-Cevzî, XV, s. 349; İbnü'l-Esir, IX, s. 458; Nüveyrî, XXVI, s. 166-168; İbn Haldun, *el-İber*, IV, s. 659-661; A. C. S. Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2020, s. 63.

57 Nâsîr-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî, İstanbul 1988, s. 141.

c. Selçuklular Döneminde Errecân

Oğuzların Kınık boyuna mensup olduğu bilinen Selçuk Bey, Cend'de kendi adıyla anılacak devleti kurduğu sırada Mâverâünnehir bölgesinin hâkimiyetini ele geçirmek için Sâmânîler ve Karahanlılar birbirleriyle çekişme hâlindeydi. Sâmânîlere verdiği destek neticesinde siyasî bir teşekkül olarak tanınan Selçuklular ilk defa Mâverâünnehir'de toprak sahibi oldu. Selçuk Bey'in 398 (1007) yılında Cend şehrinde ölmesinin ardından büyük oğlu Arslan Yabgu (ö. 423/1032) Selçuklu ailesinin başına geçti. Arslan Yabgu ile ailenin diğer üyeleri Tuğrul ve Çağrı Bey'in arasının bozulması üzerine Tuğrul Bey çöllere çekildi, kardeşi Çağrı Bey ise Anadolu üzerine keşif seferi düzenlemişti. Arslan Yabgu bir süre sonra Gazneli Mahmud (388/998-421/1030) tarafından yakalandı ve Kâlıncâr Kalesi'ne hapsedildi. Bunun üzerine Arslan Yabgu'nun idaresi altında bulunan Yağmur, Boğa, Göktaş, Anasioğlu ve Kızıl gibi başlıca Oğuz reisleri Gazneli Mahmûd'a başvurarak kendilerine yeni yurt verilmesini talep etti. Gazneli Mahmûd da onlara Horasan'ı yurt olarak gösterdi ve ilk defa Oğuzlar bu sayede İran topraklarına girmiş oldu⁵⁸. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinin ardından Selçuklu ailesine liderlik etmek üzere Mûsâ Yabgu başa geçtiyse de fiilî olarak idareyi Tuğrul ve Çağrı Bey ele aldı. Onların Gazneliler ile yaptıkları uzun mücadele 431 (1040) yılında Dandanakan'da Gazneli Sultan Mesûd (421/1030-432/1041)'a karşı zafer kazanmaları ile sonuçlanmıştır. Bu savaş neticesinde Büyük Selçuklu Devleti kuruldu. Tuğrul Bey de sultan unvanıyla devletin başına geçti. Yapılan ilk kurultayda devlet iki kısma ayrılması ve İran'ın batı sahasında kalan yerlerin Tuğrul Bey tarafından idare edilmesi kararlaştırıldı⁵⁹.

Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra hızla batıya doğru ilerlemeye başladı. Selçukluların İran topraklarına girmesiyle birlikte başıboş Türkmen (Oğuzlar) grupları İran'ın dört bir yanına dağılmıştı. Tuğrul Bey İran'ın batısında hem Türkmenlerden hem de Büveyhîlerin kendi içerisindeki karışıklıklardan faydalanarak İran'ın batısını rahatlıkla kontrol altına aldı. Büveyhîlerden boşalan yerleri yıllık üç yüz altmış bin dinar karşılığında Hezâresb'e ikta olarak verdi. Daha sonra bu yerlere ek olarak Errecân da ikta edildi (448/1056)⁶⁰. Tuğrul Bey döneminde Errecân'ın Fars'tan alınarak Ahvâz âmili olan Hezâresb'e verilmesi şehrin idarî olarak Hûzistân'a bağlandığı şeklinde yorumlanabilir.

58 Gerdîzî, s. 189-190; Zahîrîddîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, İstanbul 2018, s. 5; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-selcukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999, s. 2; Râvendî, *Râhatü's-südür ve ayetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, I, Ankara 1999, s. 85; İbnü'l-Esîr, IX, s. 362; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları)*, İstanbul 2016, s. 97; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, İstanbul 2019, s. 284-286; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII (1958), s. 118-119.

59 Nişâbüri, s. 13-14; el-Hüseynî, s. 8-9; Râvendî, I, s. 99; İbnü'l-Esîr, IX, s. 369-370; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 27.

60 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 3; İbnü'l-Esîr, IX, s. 466; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, thk. Muhammed Enes el-Hin, İbrahim Zeybek, Dimaşk, 1434, s. 496; Nüveyrî, XXVI, s. 170-171

Resim: Sultan Tuğrul Bey adına 447 (1055-1056) yılında Errecân’da bastırılan bir sikke⁶¹

Hezâresb, Hûzistan’a hâkim olduktan sonra Tuğrul Bey’in bölgedeki en önemli yardımcılarında biri olduğu görülmektedir. Arslan Yabgu’nun oğlu Resûltekî ve Fûlad yanlarına Türkmen topluluklarından oluşan bir grubu da alarak 449 (1057) yılında Errecân’ı yağmaladı. Bunu haber alan Hezâresb ilk önce Basra’ya gitti ve oradan savaş masrafları için 120 bin dinar müsadere etti. Taraflar arasında Errecân yakınlarında yapılan savaşta Fûlad öldürüldü. Resûltekî de esir alınarak Bağdat’a götürüldü⁶².

Yukarıda bahsi geçen olay dışında Bâtınîlerin Errecân’a hâkim oluşuna kadar kaynaklarda kayda değer bir olay yaşanmamıştır. Şîîliğin İsmâiliyye⁶³ koluna mensup olan Bâtınîler, Fâtımîlerin de desteğini alarak Sünnî İslâm dünyasının koruyuculuğunu üstlenen Selçuklular ve Abbâsî hilâfetini ortadan kaldırma gayesiyle ortaya çıktı. İlk önce İran, daha sonra da Irak, Suriye, Mısır, Bahreyn, Mağrib ve Umman’a kadar yayılan Bâtınîler, daha çok dağlık bölgelerde ve devlet nüfuzunun az hissedildiği sahalarda hâkimiyet kurmuştur. Hûzistân’ın güneyinde dağlık bir konumda yer alan Errecân, Bâtınîlerin bölgedeki askerî üssü konumundaydı. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki saltanat mücadelelerinden ve Haçlıların İslâm topraklarına girişinden faydalanan Bâtınîler Selçuklu ülkesinde faaliyetlerini artırdı. Bâtınîler her fırsatta propaganda faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bâtınîlerin Errecân civarındaki faaliyetlerinin ciddiyetini anlayan Sultan Berkyaruk, 494 (1101) yılında Emîr Çavlı kumandanlığında onların üzerine ordu sevk ederek bir kısmını bertaraf etti⁶⁴.

494 (1101) yılındaki ilk seferin ardından Emîr Çavlı, Errecân ve Râmhürmüz arasında kalan yerlere vali olarak görevlendirildi. Errecân’daki çoğu kaleyi ele geçiren Bâtınîler,

61 <http://numismatics.org/collection/1974.116.8>.

62 İbnü’l-Esir, IX, s. 481; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010, s. 136; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, I, İstanbul 2013, s. 121; Peacock, *a.g.e.*, s. 201; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 124.

63 İsmâil b. Ca’fer es-Sâdik’a nisbet edilen ve günümüze kadar varlığını sürdüren siyasî bir Şîî mezhebidir. Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek’a, “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, s. 128-133.

64 Cihan Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Çavlı Sakavu”, *Tarih Dergisi*, sayı 38 (2003), s. 41.

halkın yolunu keserek haraç alıyordu. Bu nedenle bölge halkı oldukça tedirgin olmuş, sosyal hayat sekteye uğramıştı. Sultan Berkıyaruk, Errecân ve civarındaki var olan Bâtınîleri etkisiz hâle getirmesini emretti. Emîr Çavlı, Bâtınîleri ortadan kaldırmak için bir plan hazırladı. Bu plana göre Çavlı'nın adamlarından bir grup ona isyan etmiş gibi görünecek ve onun yanından ayrılarak Bâtınîlerin yanına gidecekti. Planlandığı üzere Çavlı'nın adamları Bâtınîlerin yanına gitti ve aynı fikirleri paylaşıyor gibi hareket edip onların güvenini kazandı. Tam da bu sırada Hûzistân'ın kuzeyine hâkim olan Porsukoğulları ile mücadeleye giren Çavlı, üstünlük sağlayamayınca Hemedân'a gitmeye karar verdi. Bunu haber alan Çavlı'nın adamları bir plan yaparak Bâtınîleri tuzağa düşürmeye çalıştı. Çavlı'nın adamları, 300 kişilik Bâtınî gruba teklif götürerek, Çavlı'nın Hemedân'a hareket ettiğini ve onu yolda yakalayıp öldürmelerinin tam zamanı olduğunu söyledi. Teklifi cazip bulan Bâtınîlerin seçkin kişileri yola çıkararak Çavlı'yı yakaladılar. Ancak tam bu sırada Çavlı'nın adamları, Bâtınîlerin aleyhine dönüp, onları kılıçtan geçirerek neredeyse hepsini öldürdü. Geriye kalanlar da çevredeki dağlara kaçmaya çalıştı. Emîr Çavlı, Bâtınîlerin silah ve mallarını da ganimet olarak aldı (494/1101)⁶⁵.

Hûzistân ve Fars, yükseltisi fazla olmayan düz bir araziye sahip olduğundan Bâtınîler operasyonlarını Errecân'daki kalelerden yürütüyorlardı. Errecân'da yaklaşık 15 kale bulunduğu ve bunların büyük kısmının İsmâîlîlerin kontrolünde olduğu belirtilir⁶⁶. Bunlardan ismini bildiğimiz Errecân'a iki fersah mesafede bulunan Tunbûr Kalesi, Mısır'da eğitim gören İsmâîlî dâîsi Ebû'l-Hamza el-Errecânî tarafından ele geçirilmişti. Bâtınîlerin hâkimiyetinde bulunan diğer bir kale de Errecân yakınlarındaki Halâdhân Kalesi idi. Bu kale hemen hemen 200 yıl Bâtınîlerin elinde kaldı. Bâtınîler buradan geçen ticaret kervanlarının yolunu keserek haraç alırlardı. Bu kalelerden başka Hûzistân'da en-Nâzır Kalesi'nin de Bâtınîlerin elinde bulunduğu bahsedilmektedir⁶⁷.

Bâtınîler ile mücadele Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk zamanında başlamış ise de onların 485 (1092) yılında ölümleri mücadeleyi sekteye uğratmıştı. Bahsettiğimiz gibi Sultan Berkıyaruk, saltanatının ilk yıllarında Muhammed Tapar'la yaşadığı taht kavgasından dolayı Bâtınîlerle olan mücadeleye yeterince yoğunlaşamamıştı. Ancak Berkıyaruk'un kardeşleri Muhammed Tapar ve Sencer, Selçuklu tahtına geçince Bâtınîler ile mücadeleyi sistemli hale getirdi. Özellikle Sencer döneminde tüm ülkede olduğu gibi Errecân ve civarında bulunan kalelerde Bâtınîlerin faaliyetlerinde ciddi bir azalma olduğunu görülmektedir.

65 İbnü'l-Esîr, X, s. 263; krş. Gaube, *a.g.e.*, s. 102; Bernard Lewis, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, s. 44; Turan, *Selçuklular*, s. 317; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485/498-1092/1104)*, İstanbul 2001, s. 65-66; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul 2002, s. 229.

66 İbnü'l-Belhî, Errecân'da Bûşkanât, Rem Zevân, Âbâdeh ve Âbâdeh olmak üzere 4 adet kale bulunduğunu belirtmiş olup, Fârsnâme'de bahsi geçen bu kalelerde Bâtınîlerin faaliyetinin var olduğuna dair bir kayda rastlanılmamıştır. İbnü'l-Belhî, s. 156-159.

67 İbnü'l-Belhî, s. 148; İbnü'l-Esîr, X, s. 262; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulüb*, s. 134; Gaube, *a.g.e.*, s. 180; Peter Willey, *Eagle's nest: Ismaili castles in Iran and Syria*, London 2005, s. 213-214; Gaube, *a.g.m.*, s. 520.

2. Errecân'ın İnkırâzına Yol Açan Sebepler

Şehirlerin gelişimlerini ve gerilemelerini etkileyen birçok faktör vardır. Bunların en önemlileri beşerî ve doğal afetlere bağlı sebeplerdir. Errecân'ın çöküşü iki ana başlık altında incelenecektir.

a. Beşerî Sebepler

İnsanlar tarafından inşa edilip geliştirilen şehirler yine insanların siyasî, iktisadî ve dinî çekişmeleri sonucu yok olmaktadır. Bahsi geçen bu çekişmeleri beşerî sebepler başlığı altında toplamak mümkündür. Errecân'ın tarih sahnesinden çekilmesinde şüphesiz ki en çok beşerî sebeplerin payı bulunmaktadır.

Errecân ana ticaret yolları üzerinde ve stratejik bir konumda yer aldığından Fars'ın önemli şehirlerinden biridir. Bu nedenle bölgeye hâkim olmak isteyen taraflar ilk önce burayı ele geçirmek istemiştir. Büveyhîler döneminde Errecân'ın tarih sahnesinden çekilmesine zemin hazırlayan iki önemli mücadele vardır. Bunlardan ilki Adudüddövlü'nin oğulları diğeri de Ebû Kâlicâr'ın oğulları arasında yapılan mücadelelerdir⁶⁸. Şerefüddövlü, Samsâmüddövlü ve Bahâüddövlü'nin iktidar mücadelesi ülkeyi savaş alanına çevirmiş ve şehrin sosyo-ekonomik yapısının bozulmasına neden olmuştur. Onların arasında uzun süren savaşlar şehirdeki nüfusun azalmasına yol açmıştır. Ebû Kâlicâr'ın oğullarının iktidar mücadelesi aynı zamanda Büveyhîlerin yıkılışına zemin hazırlamış ve Selçukluların Büveyhî topraklarındaki yayılımını kolaylaştırmıştır. Büveyhî dönemindeki saltanat mücadeleleri, ticareti de sekteye uğratmıştı. Yolların güvensiz olması nedeniyle ticaret kervanları Errecân'dan geçemez olmuştu. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Nâsır-ı Hüsrev, Mehrûbân Limanı'ndan ancak eşkiya nezaretinde Errecân'a varabilmişti.

Selçuklular, Errecân'ı ele geçirdiğinde şehir iktisadî ve içtimâî olarak yıpranmış bir haldeydi. Bu dönemde şehre hâkim olan Bâtınîler, müstahkem kaleleri zapt ederek yöreyi terörize ettiler. Ticaret kervanlarının yolunu keserek ticareti sekteye uğrattılar. Bunun yanında iktisadî faaliyetlere engel olmak amacıyla şehrin tarımda kullanılan sulama sistemlerini yok ederek çiftçinin ekim yapmasını engellemişlerdir⁶⁹.

b. Doğal Afetlere Bağlı Sebepler

Deprem, sel veya kuraklık gibi afetlerde yaşanan can ve mal kayıpları nüfusun azalmasına yol açmakta ve sosyal hayatı olumsuz etkilemektedir. Bu doğal afetlerin yanında Orta Çağ'da sıklıkla rastlanan salgın hastalıklar da şehirlerin nüfusunu azaltan unsurlardandır. Errecân ve yakın bölgelerde yaşanan bu doğal afetler şehrin sosyal hayatını sekteye uğratmıştır.

68 Rûzrâverî, s. 81; İbnü'l-Esîr, IX, s. 435-436.

69 Gaube, *a.g.e.*, s. 103.

ba. Depremler

Errecân, Alp-Himalaya fay hattı yakınında bulunduğu için tarih boyunca şehirde irili ufaklı depremler meydana gelmiştir. Bunların en şiddetlisi 443 (1052) yılındaki deprem. İbnü'l-Esîr, bu deprem için “*Errecân yakınlarında dağ yarıldı ve dağın ortasında gizlenmiş vaziyetteki tuğla ve kiremitten yapılmış bir merdiven zuhur etti. Halk bu durumu şaşkınlıkla karşıladı.*” ifadelerini kullanmıştır⁷⁰. Meydana gelen bu deprem nedeniyle birçok ev harabe hâline gelmiş ve nüfusun oldukça azalmasına yol açmıştır.

Errecân’da 478 (1085) yılında meydana gelen başka bir deprem ise Hûzistân ve Fars şehirlerinin tamamında hissedildi ve bu deprem çok sayıda insanın ve hayvanın ölmesine neden oldu⁷¹. Yakınlığı nedeniyle Hûzistân’da meydana gelen depremler de Errecân’da hasara yol açabilmekteydi. Örneğin 443 (1052) yılında Hûzistân’ın İzec şehrinde meydana gelen şiddetli deprem Errecân’da da hissedilmiş ve birçok evin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır⁷². Ayrıca depremler tarımda kullanılan sulama kanallarına da zarar vermiş topraktan alınan verimin de düşmesine neden olmuştur.

bb. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar kitlesel ölümlere yol açan ve sosyal hayatı derinden sarsan önemli felaketler arasında yer almaktadır. Ahvâz merkezli 344 (955) yılında çıkan kan, safra ve vebadan oluşan bir salgın hastalık Fars, İsfahân ve Basra’yı da içine alarak geniş bir alanda etkili oldu. Errecân şehri de bu salgından etkilendi. Kadın, erkek, yaşlı ve bebek ayırt etmeksizin her yaştan insan bu hastalıktan öliyordu. Hastalık nedeniyle her gün yaklaşık 1.000 kişinin cenazesi kaldırılıyordu. Yine aynı yıl çok fazla sayıda çekirge, tarlaları istila etti. Tarlalardaki meyveleri, sebzeleri ve ağaçlardaki yaprakları yiyerek bitirdiler⁷³.

Şîrâz’da 425 (1034) yılında ortaya çıkan veba salgını Errecân dâhil birçok bölgede etkili oldu. Geniş bir alanda etkili olan veba Bağdat’a kadar ulaşmıştı. Bağdat’ta salgın nedeniyle bu sene 70.000 kişinin öldüğü kaydedilir. Salgının şiddeti sebebiyle hac dahi yapılamamıştır⁷⁴.

Sonuç

Sâsânîler devrinde kurulan Errecân, Pers kral yolu gibi işlek yolların üzerinde yer alması sayesinde Eski Çağlardan beri önemini korumuştur. Şehir Müslümanlar tarafından fethinden sonra da ilk iki yüzyıl önemini yitirmemiştir. Abbâsîlerin siyasi otoritesinin zayıflaması neticesinde ortaya çıkan mahallî hânedanlar hilâfet topraklarını işgal etti. Bunlardan biri

70 İbnü'l-Cevzî, XV, s. 336; İbnü'l-Esîr, IX, s. 447.

71 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 239; İbnü'l-Esîr, X, s. 133.

72 İbnü'l-Esîr, IX, s. 447.

73 Hamza İsfahânî, s. 150; İbn Kesîr, XI, s. 392.

74 Sibt İbnü'l-Cevzî, XVIII, s. 393; İbnü'l-Cevzî, XV, s. 242.

olan Saffâriler, Errecân dâhil Fars topraklarına kadar sınırlarını genişletti. Ya'kûb b. Leys ve oğlu Amr b. Leys Errecân ve Fars'da Abbâsîlerin yerel yöneticileri mücadele etti. Bu mücadelelerin sonunda Amr b. Leys Errecân'da hâkimiyet kurdu ve burada kendi adına sikke dahi bastırdı.

Saffârilerin yıkılmasının ardından Abbâsîler, Errecân'a yeniden hâkim olsa kısa süre sonra Deylem'de ortaya çıkan Büveyhîler İmâdüddeve öncülüğünde ilk olarak Errecân'ı daha sonra da Fars'ın tamamını ele geçirdi. Errecân, Hûzistân'ın ele geçirilmesi için askerî üs haline getirildi. Nitekim Muizzüddeve'nin yaptığı seferler neticesinde Hûzistân ve ardından Bağdat ele geçirildi. Muizzüddeve'nin ölümüne kadar Errecân'da herhangi bir olay yaşanmadı. Onun ölümünün ardından Bahtiyâr ile Adudüddeve zamanında Errecân'a hâkim olma mücadelesi yaşanmıştır. Adudüddeve'nin halefleri Şerefüddeve, Samsâmüddeve ve Bahâüddeve'nin hâkimiyet mücadelesi Errecân'ın sosyo-ekonomik olarak çöküşünü başlatmıştır. Onların yaklaşık 20 yıl boyunca birbirleriyle mücadele etmesi Errecân'da telafi edilmesi zor tahribâtlar oluşturdu. Şehrin bu dönemde sürekli el değiştirmesi halkın ağır vergiler altında ezilmesine yol açtı. İlk ciddi göç hareketi bu dönemde başladı. Daha sonra Melikü'r-Rahîm ve Fülâd Sütûn arasındaki Errecân merkezli iktidar mücadelesi şehrin sosyal yapısını daha da bozdu. Siyasî çekişmelerin yanı sıra meydana gelen şiddetli depremler, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi afetlerin meydana gelmesi şehrin çöküşünü hızlandırdı.

Tuğrul Bey döneminde ele geçirilen Errecân, Selçuklu hâkimiyetine geçtiğinde şehrin hâlihazırda iktisadî ve içtimâî olarak yapısı bozulmuştu. Şehir bu dönemde idarî olarak Hûzistân'a bağlanarak Hezâresb'in yönetimine bırakıldı. Hezâresb ölümünden Bâtınîlerin Errecân ve havalisine hâkim olana kadar kaynaklar şehirden bahsetmemektedir. Bu durum şehrin önemini kaybettiğine delil olarak gösterilebilir. Dağlık bölgelerde ve devlet nüfuzunun az hissedildiği yerlerde hâkimiyet kuran Bâtınîler, Errecân'ı askerî üs olarak kullanarak buradaki kalelerden terör faaliyetlerinde bulundular. Bu durum Errecân ve civarında yaşayan halkın içtimâî hayatına sekte vurdu. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk, Emîr Çavlı'yı görevlendirerek Errecân tarafına gönderdi. Emîr Çavlı'nın Bâtınîler'e karşı başarılı mücadelesi neticesinde onların önemli bir kısmı bertaraf edildi. Bâtınîlerden sonra kaynaklarda Errecân ismine tesadüf edilmemiştir.

Sonuç itibariyle İslâm hâkimiyetine girdikten sonra giderek önemi azalan Errecân XI. yüzyıl itibariyle terk edilmeye başlanmış ve meydana gelen doğal afetler ile de iktisadî ve içtimâî yapısı bozulmuştur. XII. yüzyıl başlarından itibaren de şehir tarih sahnesinden kaybolmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Kaynak Eserler

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Antâkî, *Târîhu 'l-antâkî*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Lübnan 1990.

Belâzürî, *Fütuhu 'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002.

Dineverî, *Ahbârü 't-tivâl*, çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara 2017.

Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

Gerdizî, *Zeynü 'l-ahbâr*, thk. Abdülhay Habîbî, Tahran 1363.

Hamdullâh Müstevfî, *Nüzhetü 'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debir Siyâkî, Tahran 1336 hş.

_____, *Târih-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1364 hş.

Hemedâni, *Tekmiletü Târîhi 't-Taberî*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Taberî, Tarih içinde), XI, Beyrut t.y.

Hudûdü 'l-âlem, çev. Abdullah Duman - Murat Ağarı, İstanbul 2008.

el-Hüseyinî, *Ahbârü 'd-devleti 's-selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999.

İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, Tahran 1384.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*, XV-XVIII, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1995.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-târih*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, III, VII-X, İstanbul 1991.

İbn Fakih, *Kitâbü 'l-büldân*, Beyrut 1996.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, I, İstanbul 2011.

_____, *Kitâbü 'l-iber ve divânü 'l-mübtede 've 'l-haber*, IV, Beyrut 1979.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.

İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, VII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000.

İbn Miskeveyh, *Tecâribü 'l-ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara 2016.

İbn Rüste, *el-'Alâku 'n-nefise Dünya Coğrafyası*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara 2018.

- İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015.
- Kitâbu'l-uyün ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*, nşr. Ömer es-Saîdî, IV/I-II, Dimaşk 1972.
- Kudâme İbn Cafer, *Kitâbü'l-harâc*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2018.
- Makdisî, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015.
- Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, I, Kum 1409.
- Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, nşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1939.
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî, İstanbul 1988.
- Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnümi'l-edeb*, nşr. Ali M. el-Bicâvî-Hüseyn Nassâr ve dğr., XXVI, Kahire 1975.
- Râvendî, *Râhatü's-sûdür ve ayetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, I, Ankara 1999.
- Rûzrâverî, *Zeylü tecâribü'l-ümem*, nşr. H. F. Amedroz- D. S. Margoliouth, VI, Oxford 1921.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, thk. Muhammed Enes el-Hin - İbrahim Zeybek, Dimaşk 1434.
- Taberî, *Târihu't-Taberî*, II-IV-IX, Beyrut 1387.
- Târih-i Sîstân*, thk. Muhammed Takî Bahar, Tahran 1371.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, Beyrut 1977.
- Zahîru'ddîn Nişâbürrî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, İstanbul 2018.
- Zehebî, *Târihu'l-islâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, XXV, Beyrut 1992.
- Zekeriya Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, Farsça çev. Cihangir Mirzâ, Tahran 1373.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Agacanov, S.G., *Oğuzlar*, İstanbul 2019.
- Ayan, Ergin, *Sultan Tuğrul Bey*, İstanbul 2020.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.
- Bosworth, C. E., *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994.
- _____, "The Tahirids and Saffarids", *CHI*, IV, s. 90-135.
- _____, "Şhâpûr", *EP*, IX, s. 309-311.
- Busse, Heribert, *Chalif und Crosskönig, Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Wiesbaden 1969.
- _____, "Iran under the Buyids", *CHI*, IV, s. 250-304.
- Büchner V. F. - C.E. Bosworth, "Shabankare", *EP*, IX, s. 156-158.
- Cahen, Claude, "Arradjan", *EP*, I, s. 659.
- Calmaid, Jean, "Kâzarûn", *EP*, IV, s. 850-851.
- Heyat, Javad, "Fars", *DİA*, XII, s. 174-176.
- Fakîhî, Ali Asgar, *Âl-i büye ve evzâu zamân-i îşân bâ nemûdârî ez zendegî-yi merdom-i ân asr*, Tahran 1365 hş.
- Fayda, Mustafa, "Celülâ Savaşı", *DİA*, VII, s. 272-273.
- Frye, Richard N., *The Golden Age of Persia*, London 2000.

- Gaube, Heinz, *Errecân ve küh-i gilûye ez feth-i arab tâ pâyân-ı devre-yi safevî*, çev. Said Ferhûdî, Tahran 1359.
- _____, “Arrajân”, *EIr*, II/5, s. 519-520.
- Kabir, Mafizullah, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, Calcutta 1964.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, XIII (1958), s. 117-130.
- Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017.
- Kirmânî, Âli Nakî Behmenyâr, *Târîh-i Dûdmân-i Büveyh*, Kirmân 1318.
- Kürevî, İbrahim Selmân, *el-Büveyhîyyûn ve 'l-hilâfetu 'l-abbâsîyye*, Safât 1982.
- Lewis, Bernard, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995.
- Lockhart, L., “Dawrak”, *EP*, II, s. 181.
- _____, “Firûzâbâd”, *EP*, V, s. 925-926.
- _____, “al-Ahwâz”, *EP*, I, s. 305.
- Merçil, Erdoğan, “Tâhîrîler”, *DGBİT*, V, s. 401-416.
- _____, “Saffârîler”, *DGBİT*, V, s. 417-449.
- _____, “Büveyhîler”, *DİA*, VI, s. 496-500.
- Minorsky, V., “Daylam”, *EP*, II, s. 189-195.
- _____- Clifford Edmund Bosworth, “Râm-hurmuz”, *EP*, VIII, s. 416-417.
- Mneymneh, Hassan, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, çev. Tarık Akarsu, İstanbul 2021.
- Muhammed Takî Hân, *Genc-i dâniş-i coğrafyâ-yı târîh-i şehrhâ-yı İrân*, Tahran 1366.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul 2002.
- Öz, Mustafa, “Ezârîka”, *DİA*, XII, s. 45-46.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.
- _____, Abdülkerim, “Berîdiler”, *DİA*, V, s. 501-502.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular*, I, İstanbul 2013.
- Peacock, A.C.S., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2020.
- Perviz, Abbas, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, y.y. 1332 h.ş.
- Piyadeoğlu, Cihan, “Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Çavlı Sakavu”, *Tarih Dergisi*, sayı 38 (2003), 37-59.
- Seccâdî, Sâdık, “Âl-i Büye”, *DMBİ*, I, s. 629-646.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları)*, İstanbul 2016.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010.
- Wiley, Peter, *Eagle's nest: Ismaili castles in Iran and Syria*, London 2005.
- Yılmaz, Metin, “Şurta”, *DİA*, XXXIX, s. 242-244.
- Yücesoy, Hayrettin, “Kâdisiye Savaşı”, *DİA*, XXIV, s. 136-137.
- Zerrinkûb, Abdülhüseyn, “The Arabs Conquest of Iran and Its Aftermath”, *CHI*, IV, s. 1-56.
- _____, *Târîh-i Merdum-i İrân (ez Pâyân-ı Sâsânîyân ta Pâyân-ı Âl-i Büveyh)*, II, Tahran 1377.

